

crkva u svijetu

POGLEDI

SUDBINSKE SITUACIJE U MODERNOJ KNJIŽEVNOSTI

Drago Šimundža

Možda nikada književnost nije tako izravno zašla u sudbinska pitanja čovjeka i njegova života kao danas; nikada valjada nije tako uporno i donekle znatiželjno prebivala po ljudskoj svijesti i stvarnim životnim, egzistencijalnim problemima čovjeka u želji da kroz taj svakodnevni egzistencijal i nemirnu svijest svojih junaka proдре u samu srž ljudskog pitanja: našega smisla i granica naših mogućnosti. Koliko god, naime, književni postupak i motivacije u suvremenoj književnosti ostaju prividno u razini umjetničke naracije i daju životnu sliku svojega razdoblja, dakako u odrazu ljudskog totaliteta, one u stvari zadiru duboko u najsloženija pitanja ljudskog bitka i stvarnosti uopće, tako da je zapravo metafizika nerijetko osnovno polazište i glavno pitanje istaknutih književnih djela. Metafizičke teme i egzistencijalni nemiri zauzeli su središnje mjesto u modernoj literaturi. I što je jako važno, kroz egzistencijalne probleme pisci se u stvari bave metafizičkim; metafizika je danas, uza sve njezino nijekanje, najzanimljivije područje na kojem se tako rado zadržava literarna fikcija.

Ljudska sudbina, zahvaćena u svojem najsudbonosnijem dijelu — u misaono-teoretskim odrednicama i životnim segmentima — postala je u naše doba glavno pitanje literarnih stvaratelja ili, drugim riječima, osnovna potka i životno tkivo priznatih književnih ostvarenja. Najintimnije dubine ljudskoga bića i složeni odgovori o tim dubinama ispunjaju mahom naraciju i sadržaj značajnih književnih postignuća. Literatura se, zapravo, jednim dijelom pretvorila u filozofiju i na svoj poetičan način — koji nije stoga manje osmišljen i dorečen — zašla u teška, sudbinska pitanja; a drugim se spustila duboko u etičko-društveno područje, angažirala se, kako se to danas kaže, i postala glavni nosilac i tumač nazora i ideologija.

Pri tako smionu pristupu čovjeku i njegovoj sudbini, moderna se literatura nije zaustavila ni pred važnim misaono-teološkim pitanjima. Bog

i njegov susret s čovjekom, odnosno problem njegove egzistencije, prisutnosti ili odsutnosti iz svijeta, egzistencijalna tjeskoba i, općenito, zlo u svijetu, etička opravdanost i opća osmišljenost ili neosmišljenost svemira u vezi i odnosu s prihvaćanjem ili neprihvaćanjem Božje opstojanosti i Kristova poslanja — sve je to postalo, na jedan ili drugi način, sastavni dio literarnih tema i odgovora, tako da se s pravom može kazati da moderna literatura izravno zalazi u ta misaono-teološka pitanja i na svoj slikovit način sugerira ili, štoviše, daje određene zaključke i odgovore o »zadnjim pitanjima« čovjeka.

DOMINANTNE KNJIŽEVNE STRUJE U XX. STOLJEĆU

Baš zbog toga što se u mnogome promijenio sadržaj i poruka suvremene književnosti, ta ista književnost sve više odbacuje stare poetične norme i ustaljene oblike izričaja. Moderna je literatura — kao što je poznato — u našem stoljeću sa svojim novim sadržajem u dobroj mjeri promijenila istodobno i svoje tradicionalne okvire i izričajna sredstva.

Već u prvim desetljećima našega stoljeća u evropskoj književnosti prevladavaju tako zvani moderni smjerovi, moderne književne struje, što se posebno odražava najprije u poeziji; tako se redom smjenjuju: impresionizam, ekspresionizam, dadaizam, futurizam, nadrealizam... da bi otvorili put najširim slobodama u literarnom stvaralaštvu. U proznim se vrstama tijekom čitava našega stoljeća upotrebljavaju naizmjenično stara i nova tehnika, ali se, kako smo naglasili sadržaj i poruka, u mnogočemu bitno mijenjaju. Misaono-refleksivni oblici sve više tkaju potku i sadržaj novih literarnih djela. Pojedine strukture i motivacije većih prozних cjelina nose u sebi biljeg novog doba i novih problema s izrazito sudbinskim pitanjima današnjeg svijeta i čovjeka uopće.

Roman je u našem stoljeću zadržao i učvrstio svoju glavnu ulogu u modernoj književnosti, ali se i on bitno promijenio. Nasuprot nekadašnjem fabularnom strukturiranju i svom pripovjedačkom sadržaju, roman je u novije doba postao izrazito tematski. Najčešće je to poetična rasprava, slobodna stila, o pojedinim pitanjima ili o općim situacijama u kojima se čovjek nalazi. U svojim pojedinim segmentima vrlo je bliz filozofskoj raspravi ili eseju. Esej je, uostalom, postao vrlo važna tehnika u propćavanju određenih misli i ideja. Misaona razrada i filozofska poruka bitno karakteriziraju prozne vrste; isprepliću i tvore više, složenije strukture književnih žanrova. Monolozi i solilokviji sve više dolaze do izražaja u novijoj književnosti. Jednom riječju, suvremena literatura uza svu svoju poetičnost i umjetničku strukturalnost krije u sebi ili, štoviše, izravno nameće određene misaone poruke i opredjeljenja.

Te nove tehnike iskaza, povezane temeljnom brigom za sudbinu čovjeka, zadiru duboko u intimne dubine i svijest literarnih junaka, dotično u svijest svojih čitatelja; gotovo kirurškim skalpelom prodiru u ljudsku psihu i pronicavim refleksom u ljudsku sudbinu. Na taj način sudbinski i egzistencijalno-psihološki, znalački drobe naš intimni svijet pred našim očima.

Književnost »strujanja svijesti«, na primjer, s jedne strane, a »literatura apsurdna« s druge — jedna dubinsko-psihološki, druga misaono-sudbinski — prodiru u srž ljudskog bića, u njegova senzitivno-senzualna, biološko-fiziološka, podsvjesna i svjesna izvorišta, s jedne strane, odnosno u sudbinska pitanja čovjeka i njegove egzistencije, u opravdanost i smislenost ili neopravdanost i besmislenost ljudskog života i naše sudbine, s druge.

Mučnina i bol ljudskog bića, tjeskoba i ništavilo — opsjedaju junake modernih romana; svijest se lomi pod teretom sukoba i ispunja očajem pred tjeskobnim pitanjima smrti. U lirskim izljevima svoje nutrine i krutim solilokvijima svojega ratia čovjek najčešće otkriva svoj tjeskobni svemir želja i razočaranja, nada i iluzija. U njegovu se životu i misli najčešće naziru mučnina i tjeskoba kao odraz egzistencijalne trpkosti i vrlo često sudbinske promašenosti. Zahvaljujući literarnom ruhu, svijet književne fikcije sa svojim impresijama i sugestivnošću postaje u literaturi apsurdna i književnosti »tijeka svijesti« prava životna stvarnost. Uza sav pesimizam koji u sebi kriju, ta dva značajna literarna smjera u našem stoljeću gotovo eksperimentalno, s jedne strane, odnosno teoretski s druge, razotkrivaju ljudsku stvarnost i nameću svoje zaključke kojima se nije lako oteti.

Anti-drama i novi roman, kao izrazita suprotnost starim tradicionalnim vrstama i stilovima, slijede najčešće iste misaone tijekomove i nameću iste, teške zaključke. Tjeskoba i bol, mučnina i promašaj najčešće su njihov sadržaj. Jer to je, sugeriraju literati, sudbina čovjeka. I nema ništa — potvrđuju, recimo, Beckett i Ionesco — što bi ga moglo razvedniti, utješiti, spasiti... iz te njegove prirodene »ljudske kondicije«. Kroz egzistencijalne tegobe i životnu promašenost čovjeka pletu oni u umjetničkoj transpoziciji, nezainteresirano, svoj opipljivi svemir staroga fatuma i promašenosti ljudskih nadanja.

Zaustavit ćemo se časkom na te tri spomenute tehnike i značajne misaone struje moderne književnosti: literaturi strujanje svijesti, književnosti apsurdna i anti-drami.

Književnost strujanja svijesti

Prihvaćena dvadesetih godina našeg stoljeća, književnost strujanja svijesti nezaustavljivo prodire u tajne dubine naših ljudskih skrovitih, intimnih i nekontroliranih, misli i osjećaja. Ona sustavno, fiziološki i anatomski, razotkriva ljudsku psihu, njezin tajnoviti unutrašnji svijet, da bi na taj način što vjernije predočila unutrašnja izvorišta ljudskih borba i sukoba ili, bolje, svu onu sudbinsku »prizemnost« ljudskoga bića, njegove konstitucionalne antinomije i razilaženja, odnosno, s druge strane, njegove biološke potrebe, psihološke traume, fizičke, fiziološke i umne nedostatke; sav onaj intimni fundus koji današnja kultura i civilizacija skrivaju, da bi — ističe to književnost tijekom svijesti — pred čovjekom zatajile njegovu pravu stvarnost.

Virginia Woolf, teoretičarka te literarne tehnike i inspirator određenih sadržaja, u svojem čuvenom eseju *Moderni roman* odbacuje stare knji-

ževne modele i ne dopušta piscu da on po svojem ukusu i izboru modelira svoje junake, iznoseći na vidjelo samo ono što bi, tobože, bilo dopušteno. Poput drugih predstavnika ove literarne struje, na primjer Joycea i Faulknera, ona hoće da se junak romana pojavi u svojem prirodnom, »neispeglanom« ruhu; to znači sa svim svojim unutarnjim životom, svjesnim i podsvjesnim, spontanim. »Istražite«, kaže ona, »za trenutak svijest jednog običnog čovjeka u tijeku jednog običnog dana. Ta njegova svijest prima bezbroj utisaka — trivijalnih, fantastičnih... Ono najzanimljivije za moderne pisce«, nastavlja Virginia Woolf, »leži po svojoj prilici u mračnim predjelima psihologije«. — I doista, romani strujanja svijesti — nasuprot prijašnjim puritanskim shvaćanjima koja su brižno kontrolirala svijest svojih junaka i njihove iskaze — otkrivaju u čovjeku sirova skladišta bioloških, fizioloških i etički nekontroliranih potreba i doživljaja. Naš ljudski svijet u njima dobiva svoje izvorne sadržaje i oblike. Ništa se tu ne želi sakriti, ništa uljepšati; život u njima izbija u svojem spontanom obliku, doduše »niskom«, ali realnom.

Iako se književnosti strujanja svijesti može olako predbaciti da se u biti spustila samo u jednu dimenziju ljudskog bića, a zapustila drugu, odnosno da jednodimenzionalno pristupa čovjeku i onda isto tako jednodimenzionalno otkriva ljudski svijet, valja s druge strane priznati da je baš na taj način razbila onu tradicionalnu barijeru između — nazovimo to tako samo uvjetno tehničkim izrazom — podosobnog (infra-personalnog) i sublimirano svjesnog (personalnog) u čovjeku, iznoseći odjednom svu ljudsku nutrinu na vidjelo, sve skrovite misli i želje i povezujući ih usporedo sa svjesnim tendencijama i osjećajima ljudskoga bića. Time je, dakako, otvorila vrata novim strujanjima i slobodi iskaza, koji će u svojoj sirovosti u nekih pisaca spontano skrenuti prema novom naturalizmu (Céline) i etičkom biologizmu (Miller).

Književnost apsurdna

Još izazovnije na misaono-etičkom i uopće na filozofsko-teološkom području — a u tom smislu i sudbonosnija za današnjeg čovjeka i daljnje tijekove literarnog stvaralaštva — jest tako zvana književnost apsurdna. Sa svojim izazovnim pitanjima, odnosno sa svojim postavkama i odgovorima ova se literarna struja izravno miješa u misaono-teološka područja; ona načimlje i razrađuje, sa svojim poznatim metodama i pesimističkim zaključcima, jednu za književnost doista preozbiljnu i tešku tematiku. Književnost apsurdna, naime, traži posljednje opravdanje svim ljudskim pitanjima, pretražuje smisao i sadržaj svih ljudskih egzistencijalnih tegoba, dotično razložitost misaonih antinomija ljudskog bića. Ona je u svojem pesimizmu, spomenut ću to odmah na početku, sasvim suprotna kršćanskoj vjeri i nadi.

Izravno zainteresirana za čovjeka i njegovu ovozemaljsku sudbinu, ova je književna struja postavila sebi očito težak zadatak: htjela je spoznati i otkriti u čemu je veličina čovjeka i što je zapravo ljudska sudbina, dokle sežu granice ljudskih mogućnosti. Služeći se svojom literarnom metodom, poetičnim stilom i književnom fikcijom, ta je struja najizrazitije zašla na misaono područje i, naravno, u vezi sa sudbin-

skim problemima čovjeka, zahvatila i neka teološka pitanja. Nju u stvari ne zanima ljudska psiha, unutarnji svijet ljudskih dubina, kao što to zanima literaturu tijekom svijesti; nju u prvom redu muči misaona dimenzija osmišljenosti čovjeka i njegova svijeta, smisao i sadržaj njegova života, njegovih nadanja i životnih tegoba, jednom riječju: čovjek i njegova sudbina. Stoga se ona, dakako na svoj umjetnički, literarni način, upustila u istraživanje i utvrđivanje onoga što moderna misao naziva »*la condition humaine*«: Što je čovjek? što on može? koje je njegovo mjesto u svemiru? kakva je njegova sudbina, njegov položaj i njegove mogućnosti? smisao i sadržaj njegova bitka ili, bolje, tu-bitka?

Polazeći prije svega od životnoga iskustva, od trpkosti stvarnosti i mučnine s kojom se susreće čovjek, od one »egzistencijalne brige«, o kojoj je tako rado govorio stari Kierkegaard, književnost je apsurdna u stvari potpuno zašla na metafizičko područje, iako joj je, potvrdimo to ponovno, temeljni postupak naracije najizravnije utkan u svakodnevni život i njegova praktična pitanja. No koliko god ostala na svojem literarnom području naracije, odnosno koliko god u svojoj poetičnosti uspjevala sačuvati književne motivacije i teksturu, ona je u biti nosila misaono-filozofske tendencije koje su, pod plaštem literarne fikcije i stilске emocije, još snažnije djelovale na čitaoca. U tom smislu valja potvrditi da su njezini egzistencijalističko-materijalistički postupci i poruke ostavili duboke tragove na njezinim literarnim junacima i na čitaocima.

Iako joj se ne može poreći težnja za istinom i dobra volja da prodre u najskrovitiju stvarnost naše sudbine, ova je književna struja ostala dobrim dijelom na površini, na onom mučnom i zamornom aspektu ljudskog života, koji će je dovesti do skrajnjeg pesimizma. Poslije izazovnih analiza ljudske često besmislene patnje i egzistencijalne trpkosti, nakon čitava niza bremenitih pitanja i »razbaštinjenih« odgovora — odbacivši odmah u početku Osmišljavatelja svemira, Boga — ta je literarna struja ubrzo osjetila »teret« ljudske sudbine, »lucidno« je pronašla prazninu i otkrila u svijesti svojih junaka — tamne ponore apsurdna. U njezinim su očima čovjek i njegova sudbina postali prokletstvo u kozmosu, kojima se ne vidi nikakav smisao.

U biti neka vrsta moderne filozofije, literatura je apsurdna pokušala u sebi povezati ljudsku metafizičku i egzistencijalnu problematiku. Iako joj je u stvari važnija misaona negoli praktično životna tematika, ona se vješto služi egzistencijalnom trpkosti da dokaže opravdanost svojih teoretskih zaključaka. No valja ipak kazati da je ne zanimaju samo sudbinska pitanja, ona se rado utječe društvenoj i etičkoj zbilji; zapravo društveno-etička problematika potakla je autore literature apsurdna (Kafku, Sartrea, Camusa, na primjer) da pretražuju smisaonost i opravdanost ljudskih akcija, i u daljnjem pretraživanju smislenost i koherentnost čovjeka i svemira. Međusobna ovisnost našega života, naših čina i misaone opravdanosti tih čina, odnosno naše prakse i njezina odnosa prema općoj osmišljenosti ili neosmišljenosti svijeta, već prema našim koncepcijama, silila je autore: *Mučnine*, *Stranca*, *Procesa* i drugih sličnih djela da — bilo samo metodski, bilo s potpunim uvjerenjem — postave svoje literarne junake sučelice najmučnijim, koji put kontra-

diktornim pitanjima o smislu i sudbini čovjeka i svijeta. Pitanje zla i boli u svijetu, patnje nevinih, i »šutnje« Neba povelu ih je teškim sudovima i zaključcima: ništavilo je njihov sudbinski credo, izgubljenost čovjeka i besmislenost svemira njihov »caeterum censeo«.

Naravno da se to moralo odraziti i na etičkom području, u praksi njihovih junaka. Koherentnost, odnosno ne-koherentnost svijeta bitna je pretpostavka velikih etičkih sustava i moralnih doktrina. Naime, ako je naš svijet osmišljen i koherentan, ako čovjek u toj koherentnosti i osmišljenosti nalazi svoje mjesto, onda se u skladu s tom općom hijerarhijom vrednota nužno nameću čovjeku i njegovu razmišljanju određeni, sigurni moralni principi i norme. Ako pak nema koherentnosti svemira, ako čovjek u njemu nema svoje sigurno mjesto, tj. ako nema misaono shvatljiva jedinstva između čovjeka i svijeta, onda etika, odnosno etičko vrednovanje postaju bezrazložni. Onda se dolazi do čudnih zaključaka, do kojih je došla književnost apsurdna: da ništa nema smisla. Stoga ona i prilazi svojim junacima i razotkrivanju stvarnosti gotovo s nihilističkih pozicija.

Tako tragičan zaključak književnosti apsurdna sudbinski je vezan s našim vremenom i temeljnim polazištima glavnih protagonista ove literarne struje. Ne želim ovdje raščlanjivati izvorišta modernoga mentaliteta, samo ću spomenuti pozicije ove literarne struje. Koliko god se, naime, ona trudila da otkrije i pronađe stvarni smisao ljudskoga bića, ona u svojim raščlambama i traženjima neprestano polazi sa svojega apriornog stajališta ljudske osamljenosti i konačne izgubljenosti u svemiru, dotično od nijekanja svake osmišljenosti i potvrđivanja svršetka u ništavilu. Tjeskoba i ništavilo zato preuzimlju maha i svaka se smisaonost i opravdanost ubrzo gube u pretpostavkama da je čovjek jedino razumno biće u svemiru koje u svojem ništavilu shvaća svoju ništetnost, a s time i nekoherentnost i besmislenost i samoga sebe i svemira. Unatoč ljudskim pokušajima, pri takvim pretpostavkama, ništa ne može promijeniti ljudsku sudbinu; ništa ili, bolje, nitko ne može spasiti čovjeka, zaključuje književnost apsurdna.

Našavši se tako u dubokim ponorima besmisla, ova se struja, iako se trudi da bude humana, u stvari okrenula u prvom redu protiv čovjeka. *Kaligula*, drama skrajnje logike apsurdna, najbolji je dokaz za to. Tražeći najprije apsolutni red i smisao u svemiru, Kaligula je — pošto je u svojoj lucidnosti zaključio da je to samo puka želja i iluzija — skrenuo u drugu skrajnost, zaničevao je naime svaki smisao, štoviše svaku mogućnost smisla i izravno se nihilistički postavio prema svim vrednotama u životu.

Ono što je Malraux, kao preteča te literarne struje u Francuskoj, napisao da je čovjek »najnesretnije biće u svemiru«, »jedina životinja koja zna da će umrijeti« — to je literatura apsurdna dobrim dijelom prihvatila i, na žalost, uporno slijedila.

Spomenut ću ovdje jednog od prvih predstavnika ovoga smjera njemačkog književnika židovskog porijekla Franza Kafku. On u svojem romanu *Proces*, već tamo dvadesetih godina našega stoljeća, shvaća i tu-

mači ljudski život kao neki besmisleni sudski proces, kojemu se ne zna početka ni stvarnog postupka, ali je sigurno da završava smrtnom osuđom. Kafkin bezimni junak, on ga naziva Joseph K., simbol čovjeka uopće, uhićen je jednoga dana a da ni sam ne zna zašto, zbog čega. Niti mu tko drugi to može kazati. Zatečen i iznenađen, ni kriv ni dužan, vuče se on cijeloga života po nekakvim mračnim sudovima, luta od začaranih dvorana do tajnovitih tamnica i sudišta a da ništa od svega toga ne shvaća i ne razumije — dok na koncu nije završio život, izgorivši prije negoli su mu odsjekli glavu dvije tragične riječi: »Kao pas!« Kritika je shvatila ovaj Kafkin roman kao nesmiljenu analizu i osudu ljudskog života. Sve je tu tamno, mračno, nejasno, besmisleno i tragično. Činjenica je samo da čovjek luta, da mu nitko ništa ne može protumačiti, da se sve urotilo protiv njega, da je nevin osuđen na svu tu tragi-komediju i, konačno, na smrt. — Težnja za smislom i čežnja za pobjedom čovjeka i pravde doživjele su u ovom zamršenom romanu svoj potpuni neuspjeh, zapravo besmisao.

Čovjek je, sugerira Kafka, bez svojega znanja i pristanka bačen na ovu našu Zemlju. Ni kriv ni dužan, on je unaprijed osuđen. Zavaravan nadom, on se stalno za nešto bori, potuca se svijetom i traži, dok jednoga dana ne završi, tragično, svoj životni Proces.

Neću spominjati druga djela literature apsurdna, jer im zaključci doista zvuče pesimistično i apsurdno. No već iz ovoga dovoljno osjećamo svu oštrinu i tjeskobu ove literarne struje. Njezina je tragika što je u svojem opisivanju stvarnosti i života sama sebi, tj. svojim junacima nametnula apriornu tezu o ljudskoj promašenosti i besmislu. Nije onda bilo teško naći stvarnih i fiktivnih ljudskih nevolja i zala koja iza sebe, posebno u tendencioznom romanu, ostavljaju mučninu i tjeskobu u dušama literarnih junaka i njihovih čitalaca. Pošavši samouvjerljivo na sve ili ništa, tj. na potpuni, apsolutni domašaj svih tajna i smisla ili odbacivanje i onih parcijalnih opravdanja, kad se ne može doći do potpune spoznaje i jasnoće, kako nam to tumači Camusev *Mit o Sizifu*, ova je literatura spontano došla do odbacivanja svake koherentnosti i smisla u svijetu i u ljudskom životu. Ona je nužno zapala u takav procijep kad se je odmah na početku odrekla temelja ljudskoga smisla. Našavši se, naime, sama s čovjekom i njegovom prolaznom sudbinom u ovim »beskrajnim prostorima koji zjape prazninom«, ona se nije imala na što osloniti osim na ovozemaljsku stvarnost i unutarnje težnje ljudskoga bića. I kad je kroz analizu ljudskih egzistencijalnih poteškoća i unutarnjih antinomija zaključila da stvarnost odudara od ljudskih potreba, odnosno da su ljudske težnje i želje puka iluzija, onda je spontano proglasila da su svijet i čovjek, u tom »zaglušnom« prostoru besmisla koji ostaje nijem na sva ljudska pitanja, i sami besmisleni.*

●

* U ovom se članku ne mislim kritički osvrćati, sa stajališta filozofije i teologije, na tako krute i nedovoljno motivirane zaključke pojedinih djela literature apsurdna. Cilj mi je u prvom redu iznijeti globalno, informativno, ključne probleme i dominantne postavke, dotično »sudbinske situacije« u modernoj literaturi.

Anti-drama i novi roman

Kao što je nadrealizam u trećem desetljeću našega stoljeća, iako se u svojem čistom obliku brzo ugasio, napravio snažan zaokret u umjetnosti i otvorio put novim shvaćanjima, tako su i književnost strujanja svijesti i literatura apsurda, mačar ni jedna ni druga u svojim izvornim strukturama i opservacijama nisu bile duga vijeka, ostavile svoje poruke, gledišta i problematiku drugim književnim oblicima i ekspresijama novih literarnih pokoljenja. Njihovo je čedo anti-drama i novi roman.

Naoči jednostavna nizanja svakodnevnih događaja, nesuvisli isječci i karikature života, problemi anti-drame i novog romana zadiru najizravnije u srž ljudskog pitanja: Ima li smisla ono što mi mislimo da ima? Vlada li svijetom red i harmonija ili su to samo slučajni hirovi fatuma? Je li etika stvarnost ili puka fikcija i konvencionalnost? To su u biti pitanja na koja pokušavaju odgovoriti moderna anti-drama i anti-roman. U njima je ljudska stvarnost karikirana do najveće mjere s ciljem da se što jače istakne besmislenost i slučajnost svakoga smisla i svih vrednota, koje se još uvijek cijene u društvu. Problem izgubljenosti i zla u svijetu, drugim riječima, promašenosti i besmislenosti čovjeka za kojega se nitko ne brine, istaknuti su na poseban način tako da se pitanja: što je čovjek i što on može — prelijevaju u jetku ironiju i karikaturu. Čovjek tako postaje bogalj i nemoćnik; razbaštinjen i napušten, on živi *samo od svojih vlastitih varka i iluzija*.

Tko je imao priliku gledati koje Ionescoovo ili Beckettovo dramsko djelo imao je prigodu vidjeti i uvjeriti se s kojom ironijom prema životu, odbacivanjem svake osmišljenosti i cilja ti predstavnici moderne literature pleću potku i biraju tematiku svojih književnih ostvarenja. Majstori naglašavanja životnih »nesporazuma« i razotkrivanja promašaja, oni sarkastično pristupaju ljudskoj zbilji, pretvaraju je u »slučaj i progonoštvo«. Neobičnom simbolikom i alogičnim iskazima tkaju oni niti svojih anti-drama, da bi na kraju otkrili apsurd i iluziju, varke kojih se čovjek hvata kao utopljenik slamke.

Čovjek i njegov mali svakodnevni svijet, njegova svijest i sudbina razbijeni su u tim anti-djelima u sitne detalje. Ironičan osmijeh zaustavlja se na odabranim slikama: život otkriva svoje antinomije; ljudski red i etičke vrednote svoju naivnost i kretenzizam. Čovjek se tu vidi u svojoj anti-slici; svijet u njegovim »novim« očima poprima drugi smisao i sadržaj. Na taj način, s ironičnom zlobom prema staroj objektivizaciji i valorizaciji vrednota, otkrivaju oni prazninu i ništetnost svakodnevnih čina i događaja: naših velikih nada i zadovoljenja od kojih se sastoji ljudski vijek i život — tako da na koncu ispane da oni imaju pravo, jer da smo mi samo umišljali da su te stvari važne i velike.

I njih, konačno, muči posljednje pitanje smisla. No, kako ga ne mogu pronaći, oni se ironično poigravaju sa svim »našim malim smislima«. Praznina u duši i tjeskoba u svijesti sudbina je čovjeka; to je njegov stalni pratilac; sve je drugo varka, uvjerava nas anti-drama. Svijest, ta izvanredna pojava u ljudskom životu, slažu se literati u tome s egzi-

stencijalistima, strašno tišti čovjeka. S njom ništavilo opsjeda ljudsko biće.

Spomenut ću Ionescoa, jednog od najsuptilnijih, ali i najsarkastičnijih interpretatora suvremene krize duha i otuđenosti čovjeka u ovom našem svijetu tehničke civilizacije (*Nosorog*, *Čelava pjevačica*, *Čudna lekcija*, *Kralj umire*, itd.). Jednostavnim stilom i naizgled idejnom nezainteresiranošću, on se ironično odnosi prema svim vrednotama staroga i novoga svijeta; vještim naglašavanjem neobičnih, bizarnih događaja, sarkastičnim pristupom današnjem čovjeku i njegovim konvencionalnim vrednotama — gradi on svoj vlastiti literarni svijet u kojemu se stvarnost života pretvara u varku i iluziju. Sva naša zbilja, uključujući tu sva nastojanja i trud, naše misaone i etičke vrednote — u njegovim djelima poprimaju čudno naličje, kako bi pokazao temeljnu misao da je sve u životu jednako važno ili, bolje, da ništa nije važno, samo da mi po svom izboru u svojoj naivnosti nečemu dajemo važnost. Kroz alogične detalje ljudskog života, suptilnom ironijom velikog majstora, tkaje on svoju viziju svemira, u kojemu je čovjek samo igračka društvenih mehanizama i svojih vlastitih varka...

Ionesco na taj način ističe misao da život i suvremena civilizacija sve više depersonaliziraju čovjeka. Međutim, koliko god u njegovim djelima izbija na vidjelo povijesna, makinalno-društvena depersonalizacija čovjeka, u njima se u stvari očituju promašaji metafizičke uvjetovanosti. Gotovo u svih njegovih tridesetak kazališnih djela izrazito se osjeća sudbinski fatalizam ljudske rase.

Tragika i fatum prisutni su također i u drugim djelima suvremenih literarnih deističkih ili, bolje, ateističkih koncepcija. Poznati literat i dosta prikazivani dramatičar Samuel Beckett, tumač ljudskog života i naše sudbine, vraća se često staromu fatumu. Pesimistički fatalizam javlja se u njega u neshvatljivom spletu prirodnih sila i bespomoćnom položaju čovjeka. U njegovu *Iščekivanju Godota* čovjek je izgubljeno biće, prezreno, prevareno, nemoćno... Godot se ne pojavljuje na pozornici. — Nada vara, zaključuje Beckett; čekanje je uzaludno. Čovjeku je, smatra on, suđeno da luta i umire. Fatum nema smisla ni razloga.

U drugoj njegovoj drami, dvočinki *Divni dani*, još tragičnije izbija fatalizam ljudske sudbine, prevladava apsurd i pesimizam. Tu život zakopava živa čovjeka, dok ga potpuno ne zakopa. I nema nikoga da ga iščupa, da ga pokuša iščupati. Tumačiteljica njegovih misli, gotovo u monologu — a nitko je i ne sluša — zatrpava u zemlju, u prvom činu do grudi, u drugom do vrata, otkriva na jedan ironičan način, poput Camuseva *Stranca*, neminovnu tragiku čovjeka, kojemu ne preostaje drugo do osobnog pribora i dvije-tri uspomene iz mladosti da ga, možda, jednom razvedre prije nego biološki zakoni potpuno ne zaborave na njega.

Poput anti-drame, spomenuli smo, postupa i tako zvani novi roman. Nathalie Sarraute, Michel Butor, Beckett i drugi, u skladu sa svojim mislima i idejnim porukama, preuzimaju novu strukturu romana, novi postupak i motivacije. U slobodnom nizanju misli i slika stvaraju oni

svoj književni medij u kojemu važnu ulogu igra tragika ljudske sudbine. U solilokvijima, monolozima i intimnim ispovijedima drobe oni čovjeka i njegovu sudbinu u čudne slike uspomena ili zaborava, da bi ga u nekoj literarnoj simbolici, prema svojim alogičnim postupcima, potpuno »izlomili« i razbaštinili njegovih ljudskih nadanja i sreće. Osmišljenost svijeta i misao čovjeka, zajedno s Božjom opstojnošću i njegovim djelovanjem u svijetu, potpuno su istisnuti iz našeg ljudskog prostora. Zbog toga, nemoćan i zapušten, čovjek tako tragično djeluje. O tome bi nam mogao pripovijedati na primjer roman *Salone umire*. Taj genetički pojam čovjeka, osuđen na svoj križ nijeme boli i patnje, pun životnoga taeduma i neostvarenih varka, bespomoćan, u teškoj agoniji, priča bez riječi, u hropcu, o svojoj tragičnoj sudbini. Zapušten i prevaren u svojim nadama, taj čovjek — i ovdje se pojavljuje pesimistički refren — zjapi prazninom i besmisлом, poput svemira, u kojemu se — tko zna čijom krivnjom — slučajno našao.

* * *

Iznijeli smo ovdje postupak i temeljne preokupacije triju dominantnih književnih struja u našem stoljeću. Čovjek i njegova sudbina, u izrazito pesimističkoj interpretaciji, tvore osnovnu potku njihovih književnih ostvarenja. Na mahove nam se čini da je to samo literarna fikcija. Međutim, kada se malo ozbiljnije zagledamo, vidimo zaključke egzistencijalističko-materijalističkih koncepcija. Literatura je tu u službi jedne filozofije. Upravo pod utjecajem te filozofije, pošto je istisnut Bog iz svemira, smrt i ništavilo postali su i nehotice važni, ako ne glavni junaci. Oni su sasvim spontano skrenuli prema apsurd i pesimizmu. Čovjek je u svojoj emancipaciji i samosvijesti osjetio svu tragiku svoje napuštenosti. Njegova se je sudbina pretvorila u apsurd u nizu književnih djela. S njihovih je stranica, psihološki snažno i filozofski potresno, progovorila poznata skepsa i cinizam »lucidne svijesti« modernoga čovjeka.

Iako je ta svijest, zaključimo ulkratko, jednostrano i dosta pretenciozno — tako da je ne možemo prihvatiti — pokušala riješiti pitanje čovjeka i njegove sudbine, moramo s druge strane priznati da su pitanja kojima se bave spomenute literarne struje vrlo važna i presudna za konačni odgovor o čovjeku i njegovoj sudbini. Stoga nije uputno samo jednostavno odbaciti shvaćanja i prigovore literature apsurdna, valja prije potražiti dublja obrazloženja, kao što pri odbacivanju njezinih odgovora treba pronaći bolja rješenja.